

Petr Kořátko: O čem se vypráví

Praha. Filosofía 2023. 431 s.

O čom sa rozpráva v textoch naratívnej fikcie? Jednoduchú, priamočiaru, intuitívne prijateľnú, hoci v teórii fikcie pomerne kontroverznú odpoveď ponúka Petr Kořátko vo svojej najnovšej monografii: rozpráva sa v nich o reálnom svete, resp. o možnom stave reálneho sveta, o ktorom predstierame, že zahŕňa skutočnosti opísané v danom fikčnom texte. Čaro tejto odpovede spočíva v tom, že sa vyhýba rôznym metafyzickým nástrahám, s ktorými môžu mať problémy odpovede postulujúce osobitný druh fikčných svetov a objektov. Kořátkova kniha – a to najmä jej prvá rozsiahla časť „Narativní fikce a reálný svět“ – je premyslenou obhajobou, ale aj domýšľaním dôsledkov uvedenej odpovede.

Texty naratívnej fikcie kladú na čitateľa určité nároky, ak má pochopiť ich literárne funkcie. Predpokladom je pristupovať k nim v mode *jako by* (skrátene pristupovať_{JB}), teda predstierať, že opisujú udalosti reálneho sveta. Túto požiadavku formuluje Kořátko v kľúčovej téze, ktorú nazýva *Schéma N*:¹

„Funkce narativního fikčního textu od čtenáře vyžadují, aby přistupoval_{JB} k jeho větám jako k záznamu promluv reálné osoby – vypravěče, který líčí běh událostí v reálném světě. K roli čtenáře zároveň patří, že promluvám vypravěče uděluje_{JB} apriorní důvěru, od níž ustoupí teprve tehdy, když se vypravěč projeví jako (v nějakém ohledu) nespolehlivý nebo když obraz světa, jak ho podává text, neponechá prostor pro věrohodnost vypravěčových (a jakýchkoli jiných) výpovědí.“ (s. 50)

S touto tézou súvisí viacero dôležitých momentov, napríklad: 1. pri riešení filozofických otázok nepristupujeme k textu naratívnej fikcie in abstracto, teda ako k izolovanému textu a k niečomu zbavenému literárnych funkcií, ale skôr ako k bytostne prepojenému s týmito funkciami (pozri s. 47); 2. literárne funkcie textu kladú požiadavky na čitateľa, aby k nim pristupoval určitým spôsobom, no nepožaduje sa, aby súčasťou autorovho tvorivého výkonu (nad rámec vytvorenia textu s určitými literárnymi funkciami) bolo akékoľvek predstieranie týkajúce sa postáv či udalostí príbehu (pozri s. 34); 3. literárne funkcie textu naratívnej fikcie od nás vyžadujú, aby sme ho ako čitatelia chápali tak, že sa týka reálneho sveta (pozri s. 33); 4. v súvislosti s textom naratívnej fikcie si predstavujeme, že s reálnym svetom je to v určitých ohľadoch inak (teda vyskytujú sa v ňom určité iné stavy vecí než v skutočnosti) len v prípade, že to od nás ako čitateľov vyžadujú literárne funkcie

1 Dôvod, prečo ju označuje ako schému, mi nie je celkom jasný. Termín „schéma“ navodzuje dojem, že by malo ísť o formuláciu, ktorá vyžaduje doplnenie nejakých parametrov na to, aby vzniklo plnohodnotné tvrdenie o niečom. Kořátkova Schéma N však nič také nevyžaduje – ide o plnohodnotnú všeobecnú tézu, ktorá sa v štrukturálnych aspektoch nelíši napríklad od jeho Princípu R (pozri s. 91). (Ak nie je uvedené inak, všetky odkazy na strany sa týkajú recenzovanej monografie.)

textu (pozri s. 71; pozri napríklad aj s. 90); 5. literárne postavy či fiktívne udalosti majú svoj ontologický štatút odvodený od výkonov, ktoré od čitateľa vyžadujú funkcie literárneho textu (čitateľ predstiera, že existujú v reálnom svete), nemajú žiadny robustnejší ontologický štatút (pozri s. 35–36).

Koťátkova koncepcia vstupuje do polemiky s teóriami, podľa ktorých fikčné texty sú o fikčných svetoch s iným genetickým štatútom, ako má reálny svet. Túto konkurenčnú líniu v recenzovanej knihe zastupujú predovšetkým Lubomír Doležel a Marie-Laure Ryanová (ale aj ďalší). Napríklad podľa Doležela pred „Flaubertovým psaním nebol žiadny svet, žiadny život, žiadna smrť Emy Bovaryové, a preto nebylo žiadneho základu, žiadneho kritéria pro prídelení pravdivostní hodnoty jeho větám“.² Fikčné texty označuje aj ako „konstrukční texty“, ktoré „předcházají světům“, pričom „textotvorná činnost tu povolává světy do existence a určuje jejich struktury“, čiže „před autorovým textotvorným aktem nebyl tento svět k dispozici“.³ Fikčné svety sú jazykovým konštruktom (pozri s. 287).

Koťátko nesúhlasí, pretože autor nevytvára svet, ale text, ktorý nesie určité literárne funkcie (s. 61). Naznačuje, že „kreacionistický“ prístup sa dopúšťa kategoriálnej chyby, pretože „zaměřit naši pozornost na možný svět stvořený autorem ještě není narativní výkon“ (s. 62).⁴ Tvrdí, že literárne funkcie fikčného textu od čitateľov vyžadujú, aby ho vnímali tak, že sa týka reálneho sveta, ktorý je prípadne pozmenený podľa inštrukcií v texte (s. 61).

Možno si však položiť otázku, či v prípade úpravy sveta podľa inštrukcií v texte nedostaneme predsa len iný svet – veď úprava vedie k vytvoreniu sveta odlišného od reálneho sveta, v ktorom skutočne žijeme. Táto poznámka však nie je námietkou voči Koťátkovi, keďže ju vo svojom výklade zohľadnil. Zdôrazňuje, že hovorenie o iných svetoch treba chápať ako ontologicky nezáväzný spôsob hovorenia o alternatívnych stavoch nášho reálneho sveta (s. 69) v podobnom zmysle, v akom to robil Saul Kripke, keď v súvislosti s možnými svetmi varoval pred excesmi modálneho realizmu.⁵ Takýto prístup nevyžaduje, aby sme sa presťahovali (aspoň v predstavivosti) do iného sveta (s. 70).

Námietku by však mohol vyvolávať iný aspekt Schémy N. Jej generická formulácia indikuje zamlčanú všeobecnú kvantifikáciu. Literárne funkcie každého textu naratívnej fikcie od čitateľa vyžadujú, aby predstieral, že ide o záznam výpovedí osoby (rozprávača), ktorý existuje v reálnom svete a opisuje ho. Možno sa pýtať, či naozaj každý text naratívnej fikcie vyžaduje od čitateľa predstieranie a či ku každej rozprávačovej výpovedi treba pristupovať v mode *jako by*. Napríklad je otázne, či to platí v prípade niektorých autobiografických literárnych diel alebo dokumentár-

2 Doležel, L., *Heterocosmica: Fikce a možné světy*. Praha, Karolinum 2003, s. 41.

3 Tamtiež, s. 37.

4 Dodávam, že Koťátko nepoužíva v tejto súvislosti spojenie „kategoriálna chyba“.

5 Pozri Kripke, S., *Naming and Necessity*. Cambridge, MA, Harvard University Press 1980, s. 15–19.

nych románov.⁶ A ak platí, tak sa zdá, že časť, prípadne aj značná časť takýchto diel obsahuje rozprávačove výpovede, ktoré treba brať bez predstieraní tak, že reálny svet opisujú skutočne. Táto vec sa fakticky týka oveľa širšej kategórie diel naratívnej fikcie – a to nielen napríklad realistických románov, ale aj tých, ktoré sa viac vzdávajú opisu reálneho sveta. Ak je to tak, Schéma N by mala umožňovať určitú relativizáciu aplikácie modu *jako by*.

V druhej časti publikácie „Singulárni reference ve fikčním textu a literární postavy“ sa Koťátko zaoberá (nielen, ale aj) dôsledkami Schémy N pre singulárnu referenciu a používanie vlastných mien a individuových deskripcií vo fikčnom texte. Keďže takéto texty sú o reálnom svete (ktorý je eventuálne upravený podľa inštrukcií obsiahnutých v texte), „výrazy použité v naratívnom fikčnom textu si v ňom uchovávajú své funkce z běžné komunikace v reálném světě“ (s. 85). Toto konštatovanie neznamená len to, že napríklad vlastné mená, ktoré majú nefikčné použitie, nemia svoj význam ani referenciu, keď sú použité vo fikčnom texte, ale aj to, že vlastné mená, ktoré autor zavedie na to, aby plnili určité účely vo fikčnom texte, sa správajú analogicky ako bežné vlastné mená. Teda reálne vlastné mená prevzaté do fikčného textu sú doňho prevzaté aj so svojou reálnou referenciou, a teda autor využíva ich referenčnú funkciu na to, aby o ich reálnych nositeľoch niečo vypovedal v mode *jako by*. Pre vlastné mená originálne zavedené pre účely fikčného textu Koťátko formuluje Princíp R: „Výskyt výrazu, který nese vnější znaky vlastního jména, v textu narativní fikce indikuje (tj. je pro čtenáře výzvou, aby předpokládal „_{JB}“), že vypravěč v dané fázi vyprávění užívá vlastní jméno, a to k označení osoby, již bylo toto jméno uděleno v reálném světě na počátku řetězu, jehož součástí je vypravěčova promluva.“ (s. 91)

Koťátko ukazuje, že fikčné mená takéhoto druhu majú dvojaký život. Na jednej strane – ako to plyní z Princípu R – sa používajú v rámci textov naratívnej fikcie v mode *jako by* a interpretujú sa ako vlastné mená, ktoré rozprávač používa na identifikáciu „_{JB}“ individuí.⁷ Na druhej strane fikčné mená sa používajú aj inak, a to napríklad v parafikčných (s. 132) alebo metafikčných kontextoch (s. 134). V takomto použití sa vzťahujú na literárne postavy a Koťátko sa pridáva k názoru, ktorý ich považuje za abstraktné artefakty patriace k literárnej konštrukcii diela (s. 114–115). Používajúc Zaltovu terminológiu, literárne postavy ako abstraktné artefakty kódujú vlastnosti, o ktorých predpokladáme (v mode *jako by*), že ich *exemplifikujú* fikčné

6 Mám na mysli autobiografické prózy Thomasa Bernharda (napríklad *Obrys jednoho života*. Přel. M. Nekula a V. Slezák. Praha, Mladá fronta 1997) alebo Édouarda Louisa (napríklad *Skoncovat s Eddyem B*. Přel. S. Vybíralová. Praha, Paseka 2017) a dokumentárne romány ako napríklad *Chladnokrvne* od Trumana Capoteho.

7 Koťátko využíva dobre zavedené mechanizmy kauzálnej teórie referencie vlastných mien, pretože rozprávač aj ďalší používatelia mena predstierajú, že bolo zavedené aktom krstu a že vo svojom výkone sa len napájajú na už existujúci „_{JB}“ kauzálny reťazec používaní mena (s. 94 a nasl.). Fikčné mená v tomto zmysle navyše fungujú ako rigidné designátory.

referenty (s. 116).⁸ Dvojaký život fikčných mien si teda vyžaduje aj dvojaký prístup k ontológii a rozlišovanie medzi osobou či iným individuom, ktoré existuje_{JB}, a literárnou postavou ako abstraktným objektom.

Zdá sa, že takáto koncepcia vyvoláva problém, ktorý môžeme ilustrovať na parafikčnom použití. Podľa Koťátka obsah vety „Ve Flaubertově románu Ema Bovaryová zruinovala svého muže“ môžeme zachytiť pomocou parafrázy „Literárni funkce Flaubertova románu vyžadují, aby čtenář předpokládal_{JB}, že existuje přesně jedna osoba označovaná vypravěčem jako ‚Ema Bovaryová‘ a že tato osoba zruinovala svého muže“ (s. 133). Domnívam sa, že to isté možno povedať aj jednoduchšie: „Literárne funkcie Flaubertovho románu vyžadujú, aby čitateľ predpokladal_{JB}, že existuje Ema Bovaryová a že zruinovala svojho muža.“⁹ Otázka znie, aké použitie má meno „Ema Bovaryová“ v tejto parafráze. Parafráza nie je súčasťou fikčného textu, a teda meno nie je použité na identifikáciu určitej osoby v mode *jako by*. Lenže nemôžeme ho chápať ani tak, že označuje literárnu postavu, abstraktný artefakt, pretože čitateľov predpoklad_{JB} sa netýka abstraktného artefaktu. Inú možnosť však nemáme.

K ďalším častiam monografie, ktoré sú nemenej zaujímavé ako prvé dve, sa dostanem len telegraficky, keďže rozsah recenzie neumožňuje detailnejšiu diskusiu. V tretej časti „Interpretace narativní fikce a modus *jako by*“ sa Koťátko vracia k funkcii modu *jako by*. Objasňuje, že modus *jako by* nie je hypotetickým modom, v ktorom uvažujeme o tom, čo by sa stalo, keby reálne nastal určitý kontrafaktálny stav vecí (pozri s. 188–189). Takisto detailnejšie rozvíja dôležitú tézu svojej koncepcie, podľa ktorej je predstieranie výlučne vecou čitateľovho, nie autorovho výkonu. Konštatuje, že „autorovo předstírání... není nutnou podmínkou, na niž by se vázal fikční status a narativní povaha textu“ (s. 190). Zároveň polemizuje s niektorými autormi zastávajúcimi ideu autorovho predstierania ako súčasť jeho tvorivého výkonu (pozri s. 193–196).

Vo štvrtej časti „Propozice vyjádřené ve fikčních textech a jejich vyplnění“ sa tvrdí, že vety obsiahnuté vo fikčnom texte môžu – pokiaľ obsahujú vlastné mená – vyjadrovať singulárne propozície; presnejšie, čitateľ môže rozprávačove výpovede obsahujúce vlastné mená interpretovať_{JB} tak, že vyjadrujú singulárne propozície, ktorých súčasťou sú objekty identifikované_{JB} týmito menami (pozri s. 211). Koťátko v diskusii s Félixom Martínezom-Bonatim zároveň polemizuje s tézou,

8 Pozri Zalta, E. N., *Intensional Logic and the Metaphysics of Intentionality*. Cambridge, MA, MIT Press 1988, s. 17–18.

9 Uprednostňujem túto formuláciu, pretože Koťátkova parafráza je hybridná – časť parafrázovanej vety sa v nej používa („zruinovala svojho muža“), časť sa zmieňuje („Ema Bovaryová“). Ak by sme mali byť dôslední a používanie výrazov nahradiť ich zmienímím, dostali by sme: „Literárne funkcie Flaubertovho románu vyžadujú, aby čitateľ predpokladal_{JB}, že existuje presne jedna osoba označovaná rozprávačom ako ‚Ema Bovaryová‘ a že táto osoba konala spôsobom, ktorý možno označiť ‚zruinovala svojho muža‘.“

podľa ktorej čitateľ nielen rozprávačove výpovede chápe tak, že vyjadrujú_{JB} kompletné (singulárne) propozície, ale musí aj uskutočniť určitý obrazotvorný výkon a propozície imaginatívne vyplniť, aby mohli byť reprezentáciami stavov vecí tvoriacich fikčný svet.

Piata časť „Radikálny vyprávění“ sa zaoberá najmä dielami naratívnej fikcie, ktoré od čitateľa vyžadujú, aby prijal_{JB} neštandardný, ba dokonca extrémny obraz sveta, a to v dôsledku rozprávačových defektov (napríklad jeho nespoľahlivosti, chaotickosti a podobne).¹⁰ Takýto „rozprávač v rozklade“ (ako ho nazýva Koťátko; pozri s. 251) je symptomatický najmä pre literárne diela, ktoré Koťátko označuje ako „striktné konceptuálne“ (s. 257) a ktoré extrémny obraz sveta reprezentujú (alebo wittgensteinovsky: ukazujú) tým, že samé majú extrémnu podobu.

Šiesta časť („Filosofie a literatura: text jako překážka a výzva“) nadväzuje na piatu časť pomocou umne skonštruovaných analógií, ktoré porovnávajú radikálne rozprávanie vo filozofii a v literatúre. Ukazuje sa, že v Hegelovom prehodnocovaní subjekt-predikátovej štruktúry viet, Gricovom nekonečnom regrese v jeho intencionálnej sémantike či Putnamovom externalizme v otázke identifikácie obsahov našich myšlienkových aktov možno vidieť zaujímavé paralely k Beckettovým či Borgesovým literárnym dielam.

Siedma časť („Filosofie a literatura: konstruktivismus a naivní realismus“) je odmietnutím jazykového konštruktivismu nielen v prípade fyzickej mimojazykovej reality a sociálnej reality, ale aj literatúry.¹¹ Vraciame sa tak na počiatok celej argumentácie, ktorej cieľom bolo odmietnuť myšlienku, podľa ktorej literárne texty vytvárajú osobitné fikčné svety.

Petrovi Koťátkovi sa podarilo napísať zaujímavú a podnetnú knihu, v ktorej integroval výsledky svojej mnohoročnej práce v oblasti filozofie jazyka a teórie fikcie. Ponúka originálnu koncepciu, ktorá vyplíňa priestor nepokrytý inými teóriami. V neposlednom rade treba uznať, že aj Koťátkova najnovšia kniha je pozoruhodná po literárnej stránke. Pozornému čitateľovi možno neunikne rozvíjanie narácie v úvode striedavo v ich-forme a er-forme či iné literárne ozvláštnenia. V každom prípade Petr Koťátko nielen ako filozof, ale aj ako rozprávač opäť ukázal, že je vo výbornej kondícii.

Marián Zouhar

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

marian.zouhar@uniba.sk

¹⁰ Obsiahlejšia analýza diel tohto druhu je predmetom aj dvoch dodatkov o Beckettovi a Kafkovi.

¹¹ Koťátko sa podrobnejšie zaoberá touto témou v knihe *Interpretace a subjektivita* (Praha, Filozofia 2006).